

УДК 78.01+78.087.68/784.96

Л. Долинська

**ДИТЯЧА ТЕМА ТА ОБРАЗНІСТЬ В ХОРОВІЙ МУЗИЦІ:
ХУДОЖНЬО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ**

Питання про дитячу тему та її образні складові розглядається в широкому пізнавальному діапазоні, дозволяє зачіпати відомості про історичний генезис і соціокомунікативні призначення хорової традиції. Використовуються поняття співпричетності — партиципації, співпереживання — емпатії. У контексті вивчення хорової традиції нове значення надається категорії «дитячості».

Ключові слова: дитяча творчість, дитяча тема, хорова традиція, партиципація, емпатія.

Дитяча творчість — неодмінна складова культурного континууму у його часовій та просторовій координатах, водночас вона не є цілком самостійною галуззю, завжди постає певною стороною дорослого життєвого людського світу, залежить від особливостей цього світу, хоча іноді виступає опозиційною структурою щодо них. Відмінними рисами екзистенційного змісту дитячого світу, є саме ті, що вказують на його *творчу природу* й націленість; це перевага: уявних, вигаданих умовно-ігрових стосунків над реальністю повсякденних відносин; позитивного цілісного сприйняття над критичним диференційним; партиципації над еґо-рефлексією; емпатії над відчуженням. У дитячому віці людина безпосередньо творить власний і оточуючий світ, оскільки її свідомість ініційована «імаґинативною грою» (Л. Виготський), і головним завданням є створення гармонійних зв'язків між внутрішнім та зовнішніми планами життя, між собою та «іншими». Без цього — без відчуття доброзичливості та краси буття — людина не здатна нормально розвиватися, і в цьому запорука її потреби в естетичних переживаннях, що стають фундаментальним не лише в онтологічному, а й у філогенетичному розвитку людини.

Дитячий спосіб мислення та існування знаходить своє місце у кожній пізнавальній сфері людської культури, але найбільш спорідненим він є з художньо-пізнавальною галуззю, з мистецькими формами, що найбільш тісно пов'язані з внутрішнім образним світом людини, можна сказати — присвячені цьому світу.

Особлива роль у розвитку та збереженні дитячості як особливої якості ставлення до навколишнього буття (щирість, щедрість, яскра-

вість, динамічність тощо є її провідними ознаками) належить хоровій музиці, що найглибшим чином відповідає соціальним ідеалам колективної емпатії, тобто втілює образ колективного суб'єкту — цілісне людське «МИ». З іншого боку, дитяче входження до музичного мистецтва (й до мистецтва у цілому) найчастіше починається з хорового співу, і саме тому, що за своєю загальною художньо-естетичною природою хоровий спів досить легко входить до світу дитини. Завдяки мистецьким упредметненням тих смислів, що узгоджені з позитивним соціальним досвідом людини та віддзеркалюють колективні настанови свідомості, без яких неможливе індивідуальне становлення людської особистості, він виявляється ідеальною формою пізнання закономірностей художньої «іншомовності», відкриття справжньої смислової сили людських переживань.

У хоровій музиці ліризація і поетизація стосунків, упредметнень, оцінок, що здійснюється в основному за допомогою музики, відповідає психологічній константі дитячого світосприйняття — безпосередності і відкритості чуттєвого відгуку на життєві події, який, їх буденний практичний сенс наділяється якістю чарівності.

Те, що проблема дитячої хорової творчості досі залишається однією з найменш розроблених в музикознавстві, а дослідження, узагальнюючі жанрові і стильові особливості даного типу мізічної поетики, все ще відсутні, обумовлено більш за все тим, що досить важким для музикознавчої оцінки залишається явище дитячості і похідна від нього музична семантика.

Завданням нашої статті стає, в зв'язку зі сказаним, визначення головних параметрів вивчення дитячої хорової творчості як особливого жанрового феномену, що концентрує, можливо, самі показові тенденції формування дитячої теми в музиці, в її взаємозв'язку з самовизначенням, самосвідомістю музичної культури.

Дитинство — загальний предмет ряду гуманітарних дисциплін, серед яких на феноменологічний рівень виходять філософсько-антропологічні і соціально-психологічні дослідження. Складність розуміння і наукової інтерпретації дитинства пояснюється тим, що, з одного боку, воно є об'єктивним віковим, фізіологічним і соціокультурним феноменом, з іншого — постає суб'єктивним психологічним явищем, пов'язаним з особливим станом людської свідомості, здатним виходити за об'єктивні межі, виступати архетиповим початком людського світосприйняття, породжуючи епіфеномен «дитячості». З цього боку дитинство, дитина (діти) виявляються одним з тих ціннісних надбань

культури, які необхідні не тільки для продовження біологічного існування людського роду, але і для його духовного зростання, вдосконалення системи культурних відносин. Тому і дитинство, і дитячість розглядаються в зв'язку з цілісними комплексами етичних установок, з глибинними якостями людини.

Етос дитячості, як місце і значення, особливий характер дано го явища в системі культурних і мистецьких відносин, найбільше привертає увагу дослідників і дозволяє розвивати естетичний і семантичний підходи до феномену дитинства, відокремлювати як категоріально самостійні поняття дитячості і семантики дитячості. Шлях до цих понять пролягає крізь розгляд «дитячої теми» в соціокультурній практиці і художній творчості. Таким чином формується ряд взаємозалежних понять дитинства — «дитячої теми» — дитячих образів — дитячості — семантики дитячості. До них приєднується і поняття дитячої субкультури, того, що створено для дітей та дітьми (М. Осорина), яке особливо активізується останнім часом внаслідок розширення пов'язаної з дитячим вихованням, навчанням і дозвіллям культурно-комунікативної сфери. Дана сфера відзначена прикметами популярної (І. Блинкова) — загальновідомою, зрозумілою і, разом з тим, такої, яка особливо шанується і оберігається суспільством: адже діти — перспектива його майбутнього. Не заперечуючи можливості використання поняття субкультури, відзначимо, що воно певним чином спрощує взаємини дитячої та дорослої культури, вірніше — дитинства як таємного центру і ціннісної парадигми культури, з її іншими аксіологічними показниками. На противагу даним соціопрагматичного підходу до феномену дитинства розвиваються історичний (Ф. Арьес, Ю. Зарецький, І. Кон, М. Мід, І. Носко, Д. Фельдштейн) і епістемологічний (Г. В'ялова, Л. Кураєва, Л. Нефедова). Перший з них підкріплюється розглядом «дитячої теми» і образів дітей у літературі (Т. Лобова), другий апелює до вивчення феномена дитинства як цілісної реальності, яка найкраще відображається в філософських текстах, міфології, художній літературі, фольклорних зразках. Таким чином, визнається важливість всебічного вивчення дитинства як історичного і типологічного доданка людської культури, важливого чинника художньо-естетичної творчості.

Внесок музикознавців в цю проблемну гуманітарну область постає досить обмеженим (І. Немирівська, Е. Сорокіна, О. Чеботаренко), але виявляє спорідненість музикознавчих і психологічних позицій — їх спільну спрямованість до символічної сутності дитячості, яка

зумовлює не лише багатогранність дитячих образів в мистецтві, але і наявність особливих смислових інтенцій «дитячої теми». Вони здатні до автономії і власної знакової предметності, до іносказання і відволікання від безпосередньо представлених образів дітей, зокрема, в музичній формі — засобами музичної мови.

Спільною рисою музикознавчих, психологічних і культурологічних досліджень дитинства стає виділення його ігрових факторів, що актуалізує теорію гри в її залученості до проявів дитячої свідомості і «дитячих форм» художньої творчості. Але даний лудологічний напрямок наукового розгортання «дитячої теми» залишається лише ескізно наміченим, не набуває спеціального методичного значення.

В цілому, сучасні оцінки феномена дитинства свідчать про переважно позитивне ставлення до нього, про прагнення вбачати в ньому звільнену від протиріч і егоцентризму дорослого життя людяність, природну чистоту людських відносин і надій, вроджену релігійність і безкорисливість людського характеру.

Слідуючи за смисловою структурою роману Г. Гессе, що набуває особливого теоретико-методичне призначення, слід зазначити, перш за все, що дитяче сприйняття світу перегукується з поетизацією дійсності, тобто з художнім вимислом, зі способами художньої творчості в цілому. Дитячість і поетизація в однаковій мірі є виразом ігрової здатності людини, тобто здатності створювати умовні форми спілкування, які дозволяють упорядковувати уявлення про життя і, таким чином, на неї впливати.

З'єднання дитячості і поетизації відображує прагнення до метафоричності — метонімічності, тобто до заміни предмета опису будь-яким іншим предметом, таким стає його знаком, символом. Ця заміна реального предмета на умовний знак відбувається легко і ненав'язливо, а сам знак виявляється важливіше предмета, оскільки для процесу гри (в ігровому підході) важлива природа знаку, який замінює реальний предмет, а не самого предмета.

Можна сказати, що дитячість — обов'язкова частина поетичного бачення світу, втім, між ними є і деяка різниця.

Поетична позиція передбачає визначеність особистісної самооцінки. Поетична творчість вимагає від людини значного егоцентризму, як вміння прозрівати таємниці буття крізь призму власної душі. Для поета найважливішим є його інтимно-психологічний досвід, його особистісні відносини, цим він може бути цікавий і іншим людям. У поетичній творчості особистість автора, збільшуючись в

масштабах, немов затуляє собою весь інший світ, в той же час залишаючись його невід'ємною частиною. У цьому, можливо, одна з причин трагічного спадку поета, чия неминуче тенденційна особистість вступає в єдиноробство з навколишньою дійсністю. «Дитячості» не відомі особистісні пристрасті і претензії. Дитяче бачення світу безпосередньо і прозоро: воно сприймає все, як вираз багатоплановості, різнохарактерності, багатокольоровості життєвого досвіду. Таким чином, дитячість є, перш за все, певний психологічний стан — стан свідомості людини; даний стан обумовлює і відповідний особливий тип естетичного сприйняття світу (естетичної оцінки); слідом за останнім виникають художні образи, художні прийоми, які відображають саме цей тип світосприйняття. Тому дитячість (в широкому сенсі слова) є обов'язковою частиною поетичного бачення. Однак семантика дитячості володіє і деякими настільки специфічними і рельєфними властивостями, що змушує говорити про її самостійність і про особливого роду художні завдання, з якими вона пов'язана.

Згадуючи роман Г. Гессе «Гра в бісер», зазначимо, що кінцева загибель його головного героя, в характері якого комплекс дитячості втілений досить очевидно, а в міркуваннях якого настільки ж очевидно виявлені складові дитячості, є результатом розвитку жертвовності, яка закладена в його характері. Така жертвовність — наслідок розвитку альтруїзму, схильності до Служінню (нагадаємо, що ім'я «Кнехт» означає «Слуга»).

В історичних і жанрових передумови образів «дитячості» можна помітити дві протилежні тенденції: перша означає сакралізацію, ритуалізацію, піднесення властивостей дитячого світорозуміння; це щось ідеальне, ідилічне, над чим не владний плін часу; це абсолютна цінність, але саме тому вона і існує лише як вигадка, як уява. Інша тенденція визначається тими зв'язками, що наближують сферу дитячості до ігрового, сміхового, пародійного начала людської творчості. В її контексті семантика дитячості ототожнюється зі зниженням, спрощенням, навіть навмисним примітивізмом, утилітарно-побутовим характером життєвих оцінок; дитячість розуміється як відхід від найбільш складних проблем буття або як доказ їх надуманості, необов'язковості. Ця тенденція протистоїть першій так, як минуше, швидко мінливе — постійному, стійкому, швидкоплинне — вічному, реальне — ідеального.

У зв'язку з двома охарактеризованими напрямками розвитку дитячої семантики формуються і ті прийоми, які висловлюють їх істотні

моменти найбільш очевидно. Але, перш за все, відзначимо, що *природа мистецтва* багато в чому близька природі дитячості. Мистецтво також є умовністю гри-ілюзії; Мистецтво також ідеально-ідилічно за своєю сутністю, але потребує міцної опори на реальний досвід звичайних звичок людини; Мистецтво також завжди було і залишається жестом нескінченної довірливості (тому й наївності) до здібностей людського розуму, духовного пробудження.

Відтак можна запропонувати наступні теоретичні пролегомени до вивчення дитячої теми та її образних проєкцій і музиці, зокрема у хоровому мистецтві:

- маючи глибоке історичне коріння, зв'язки і опосередкування у всьому досвіді художньої творчості, семантика дитячості, як особлива і самоцінна, ясно відмежована область прийомів музичної творчості, стає найважливішою частиною смислових пошуків останньої;

- тема дитячості міцно пов'язана з класичними канонами музичного мислення, які є важливими чинниками музичної творчості не тільки в епоху класицизму, а й на усіх історичних етапах еволюції музичного мистецтва;

- для дитячої семантики велику роль відіграє відчуття близькості людини до природи, почуття природності людської істоти, пантеїзм. Відчуття природи як джерела постійного оновлення, як непідробного природного світу, стає однією з причин інтересу до фольклорних жанрів, до народної поезії, до хорової пісенності, оскільки вони, будучи анонімними, що не належачи нікому, відображають позитивний сенс буття людини як родової істоти;

- у такій же якості — як універсальне начало, момент досягнення дивного рівноваги між раціональним і чуттєвим, духовним і душевним, етосом і пафосом постає і музика класицизму. Звернення до неї у хоровій творчості стає важливою частиною прийомів, що зумовили виділення семантики дитячості;

- серед даних прийомів провідними відаються наступні: персоніфікація гармонійних прийомів і відкриття нових смислових можливостей в протиставленні консонансів і дисонансів; використання семантики конкретних первинних жанрів шляхом узагальнення і часткового учуднення їх стильових ресурсів; розвиток поліжанровості, полістилістики як нових більш потужних засобів музичного контрасту і смислового ускладнення образу; сталість музичної мови, інтонаційних рішень, що забезпечує впізнаваність провідних тем-образів — не лише в межах одного твору, а й в межах хорової музики у цілому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Ф. Арьес. — М. : Прогресс. — Академия, 1992. — 528 с.
2. Блинкова И. Феномен популярности в сценических искусствах. Культурологический аспект. На материале детского музыкального театра : Дисс. ... канд. философ. наук. Спец. : 24.00.01 — теория культуры / Ирина Сергеевна Блинкова. — Тамбов, 1999. — 175 с.
3. Вялова Г. Детство как ценность культуры : Автореф. дисс....кандидата философских наук / Г. П. Вялова. — Ростов-на-Дону, 1995. — 21 с.
4. Гадамер Х.-Г. Актуальность прекрасного / Х.-Г. Гадамер ; [пер. с нем]. — М. : Искусство, 1991. — 367 с.
5. Зарецкий Ю. П. Детство в западноевропейских автобиографиях: от Средних веков к Новому времени / Ю. П. Зарецкий // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. — 2008. — Т. 58. № 2. — С. 220–231.
6. Кон И. Ребенок и общество : историко-этнографическая перспектива / И. С. Кон. — М., 2003. — 305 с.
7. Кон И. Открытие «Я» / И. С. Кон. — М., 1978. — 156 с.
8. Кон И. Ребенок и общество / И. С. Кон. — М., 1988. — 271 с.
9. Кон И. Маргарет Мид и этнография детства : послесловие к книге М. Мид «Культура и мир детства» / И. С. Кон. — М., 1988. — С. 399–425.
10. Кураева Л. Детство как социокультурная ценность : автореф. дисс.... кандидата социологических наук. — Спец. : 22.00.06 / Людмила Геннадьевна Кураева. — Саратов, 1995. — 19 с.
11. Лобова Т. Феноменология детства в творчестве М. Ю. Лермонтова : Дисс. ... кандидата филологических наук. — Спец. : 10.01.01 / Татьяна Михайловна Лобова. — Екатеринбург, 2008. — 177 с.
12. Мид М. Культура и мир детства / М. Мид. — М., 1988. — 428 с.
13. Немировская И. Феномен детства в творчестве отечественных композиторов второй половины XIX — первой половины XX веков. — Дисс. ... доктора искусствоведения. — Спец. : 17.00.02 — музыкальное искусство / Иза Абрамовна Немировская. — Магнитогорск, 2011. — 229 с.
14. Нефедова Л. Феномен детства в основных формах его репрезентации : философия, миф, фольклор, литература : Дисс. ...доктора философских наук. — Спец. : 09.00.13 — религиоведение, философская антропология, и философия культуры / Людмила Константиновна Нефедова. — Омск, 2005. — 337 с.
15. Носко И. Феномен Детства / И. Носко // Социальная работа в Сибири : [сборн. научных трудов]. — Кемерово : Кузбассвузиздат, 2004. — 180 с.
16. Сорокина Е. Мир детства в русской музыке XIX века : Дисс. ... кандидата искусствоведения. — Спец. : 17.00.02 — музыкальное искусство / Екатерина Александровна Сорокина. — Тамбов, 2006. — 183 с.
17. Фельдштейн Д. Мир Детства в современном мире (проблемы и задачи исследования) / Д. И. Фельдштейн. — М. — Воронеж, МПСУ : Модек, 2013. — 335 с.

18. Фельдтштейн Д. Социальное развитие в пространстве — времени Детства / Д. И. Фельдштейн. — М., 1997. — 378 с.

19. Чеботаренко О. Исполнительская форма как музыкально-культурологическая категория : Дисс. ... кандидата искусствоведения. — Спец. : 17.00.01 — теория и история культуры / Ольга Валерьевна Чеботаренко. — Одесса, 1997. — 200 с.

Л. Долинская. Детская тема и образность в хоровой музыке: художественно-коммуникативный аспект. Вопрос о детской теме рассматривается в широком познавательном диапазоне, позволяет затрагивать сведения об историческом генезисе и социокоммуникативном предназначении хоровой традиции. Используются понятия сопричастия — партиципации, сопереживания — эмпатии. В контексте изучения хоровой традиции новое значение придается категории «детскости».

Ключевые слова: детскость, детская тема, хоровая традиция, партиципация, эмпатия.

L. Dolinskaya. A children's subject and figurativeness in choral music: art and communicative aspect. The question of a children's subject is considered in the wide informative range, allows to mention data on historical genesis and socio-communicative mission of choral tradition. Concepts of a communion — a partitsipation, empathy — empathy are used. In the context of studying of choral tradition new significance is attached to category «childishnesses».

Keywords: childishness, children's subject, choral tradition, partitsipation, empathy.

